

§ 1. Поняття інформації, основні принципи інформаційних відносин в Україні

Побудувати демократичну, правову державу неможливо в закритому суспільстві. На сучасному етапі розвиток інформатизації соціуму визначає темпи його розвитку. Тому інформаційні відносини стають об'єктом правового регулювання і насамперед конституційного законодавства. Це підкреслює роль інформації для держави й суспільства. Виходячи з цих міркувань, є всі підстави вважати, що відносини щодо інформації, її збору, використання і поширення мають бути предметом як правової регламентації з боку конституційного права, так і науки конституційного права і навчальної дисципліни.

В Україні на сучасному етапі державотворення в умовах розбудови нової правової системи значно зростає роль засобів масової інформації (далі — ЗМІ), оскільки суспільне життя відбивається саме в масовій інформації, а на зміну техногенній цивілізації приходять інформаційна. З боку держави проявляється тенденція посилення уваги до конституційно-правового регулювання організації і діяльності ЗМІ, формування національного законодавства про інформацію та інформатизацію.

Це пов'язано насамперед з тим, що Україна як суверенна і незалежна держава входить у міжнародний і європейський правовий простір. Вступ України до Ради Європи на засадах повноправного членства і приєднання до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини зумовлюють необхідність приведення українського законодавства у відповідність до європейської системи конвенційних норм і стандартів захисту прав людини. У демократичних державах сучасне життя неможливо уявити без активного, впорядкованого руху та обміну інформацією. В умовах вільного і відкритого суспільства, за допомогою інформації громадяни, особи без громадянства, державні та громадські структури задовольняють свої інтереси, реалізують конституційні права і свободи. Інформація є інтелектуальним надбанням народу і держави, складовою напрямів та темпів реформування економіки, адміністративної системи, демократичних перетворень, ресурсом суспільства, який не повинен витратитися безцільно і неефективно.

Сучасне інформаційне суспільство формується і ефективно розвивається тільки в умовах правової держави, яка базується на безумовному застосуванні закону. Роль права в житті інформаційного суспільства є вирішальною, а всі його члени мають виконувати норми закону і діяти в межах та на підставі закону.

Важливою умовою для розбудови демократичної правової держави, формування громадянського суспільства є поінформованість, яка безпосередньо пов'язана зі здійсненням принципу гласності та реалізації демократичних прав і свобод громадян — свободою совісті, слова, друку, права на отримання інформації. Гласність віддзеркалює рівень поінформованості громадськості про справжній стан справ у різних сферах соціальної практики. Демократія не може бути без гласності, без урахування державними структурами громадської думки, оскільки демократія — одна із основних форм політичної самоорганізації суспільства, яка базується на демократичних світоглядних і ціннісних постулатах, нормах, установках. У юридичній літературі під гласністю розуміють один з фундаментальних конституційно-правових принципів засад конституційного ладу України, який проявляється в забезпеченні безперешкодного руху інформаційних потоків про явища та процеси в політико-правовій системі відносин.

Для забезпечення поінформованості громадян та реалізації принципу гласності суттєве значення мають конституційні норми та чинне законодавство України про інформацію.

Конституцією України (ст. 34) уперше у вітчизняній конституційно-правовій практиці закріплюється право кожного на інформацію, гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій розсуд.

Ця стаття Конституції відповідає положенням ст. 19 Загальної декларації прав людини, статей 18, 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, п. 1 ст. 10 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини й тісно взаємопов'язана зі статтями 21, 23, 31, 32, 35 Основного Закону України. Положення статті необхідно розглядати як певний розвиток і конкретизацію положення частини третьої ст. 15, яким в Україні забороняється здійснення цензури. Ця стаття гарантує доступ до ЗМІ політичним партіям, рухам, громадським організаціям, профспілкам і кожній окремій людині.

Необхідно зауважити, що у частині третій ст. 34 є застереження щодо здійснення цих прав, яке полягає в можливості їх обмеження законом, якщо це стосується інтересів національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної

конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Застереження такого характеру притаманні нормам як міжнародних угод у галузі прав людини, так і європейського права.

Правові засади діяльності ЗМІ регулюються відповідними конституційними нормами та законами України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р., «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р., «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р., «Про інформаційні агентства» від 28 лютого 1995 р., «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23 вересня 1997 р., «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23 вересня 1997 р., «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України» від 18 липня 1997 р. та іншими законодавчими актами про окремі галузі, види, форми і засоби інформації, міжнародними договорами та угодами, ратифікованими Україною.

Названі закони, ґрунтуючись на Декларації про державний суверенітет України та Акті проголошення незалежності України, стверджують інформаційний суверенітет України і визначають правові форми міжнародного співробітництва в галузі інформації.

У зазначених законах встановлений правовий статус друкованих органів та інших засобів масової інформації, юридичні засади одержання, використання, поширення та зберігання інформації, закріплено право громадян на одержання інформації в усіх сферах суспільного і державного життя України, а також система інформації, її джерела.

У законодавстві чітко визначається статус учасників інформаційних відносин, досить докладно регламентується порядок доступу до інформації, забезпечення її охорони, захисту особистості та суспільства від неправдивої інформації.

Інформація — це документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі.

Відповідно до Закону «Про інформацію» (ст. 9) всі громадяни України, юридичні особи і

державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання і поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій.

Право вільного одержання інформації — це набуття, придбання, накопичення відповідно до чинного законодавства України документованої або публічно оголошеної інформації громадянами, юридичними особами або державою. Використання інформації — це задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави. Поширення інформації — це розповсюдження, обнародування, реалізація в установленому законом порядку документованої або публічно оголошеної інформації. Зберігання інформації — це забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв.

Реалізація права на інформацію громадянами, юридичними особами і державою не повинна порушувати громадянські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб.

У процесі інформування виникають особливі суспільні відносини, які називаються інформаційними. При цьому треба виходити з того, що різноманітність інформаційних відносин базується на економічних, державно-правових, соціальних, трудових, екологічних, кримінальних та інших відносинах, які є базовими, а інформаційні мають обслуговуючий характер. Але їх значущість від цього не зменшується.

Інформаційні відносини базуються на важливих політико-правових принципах. Головними з них є: гарантованість права на інформацію, відкритість, доступність інформації та свобода її обміну, об'єктивність, вірогідність інформації, повнота і точність інформації, законність її одержання, використання, поширення та зберігання.

Гарантією реалізації суб'єктами правовідносин права на інформацію є державна інформаційна політика, яка є сукупністю основних напрямів і способів діяльності держави по одержанню, використанню, поширенню та зберіганню інформації.

Головними напрямками і способами реалізації державної інформаційної політики є: забезпечення доступу громадян до інформації; створення національних систем і мереж інформації; зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і

наукових основ інформаційної діяльності; забезпечення ефективного використання інформації; створення загальної системи охорони інформації; сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів; сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України.

Усі напрями державної інформаційної політики розробляють і здійснюють органи державної влади загальної компетенції, а також відповідні органи спеціальної компетенції.

Важливим є вирішення питань про суб'єкти та об'єкти інформаційних відносин. Закон про інформацію (ст. 7) до суб'єктів інформаційних відносин відносить громадян України, юридичних осіб, державу, інші держави, їх громадян та юридичних осіб, міжнародні організації та осіб без громадянства. При цьому треба мати на увазі, що для суб'єктів конституційно-правових відносин необхідно володіти правоздатністю та дієздатністю¹.

Об'єктами інформаційних відносин є документована або публічно оголошена інформація про події та явища в галузі політики, економіки, культури, а також у соціальній, екологічній, міжнародній та інших сферах.

Гарантуючи громадянам право на одержання інформації, держава зобов'язує органи державної влади, органи місцевого самоврядування інформувати населення про свою діяльність та прийняті рішення. Крім цього, у державних органах повинні створюватись спеціальні інформаційні служби або системи, що забезпечували б у встановленому порядку вільний доступ суб'єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів. Обмеження цього доступу зумовлюється лише специфікою цінностей та особливими умовами їх схоронності, що визначаються законодавством. Держава гарантує і забезпечує контроль за дотриманням законодавства про інформацію. Однією з гарантій права на інформацію, окрім перелічених вище, є також встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію.

Згідно з Законом України «Про інформацію» (ст. 11) мова інформації визначається Законом «Про мови в Українській РСР», іншими нормативно-правовими актами України в цій галузі, міжнародними договорами та угодами, ратифікованими Україною.

Конституційне законодавство встановлює обов'язок державних органів, інших суб'єктів політичної системи України, зокрема політичні партії, інформувати громадськість про свою діяльність. Це підкреслює вагомість конституційно-правових моделей регулювання суспільних процесів у аспекті співвідношення таких політико-правових явищ, як гласність, демократія, інформаційні відносини. Завдяки тому, що Конституція України, інші конституційно-правові акти регулюють найбільш важливі соціальні зв'язки, роль конституційного законодавства визначна в аспекті забезпечення режиму демократизму функціонування суспільних процесів на основі принципів інформованості і гласності.

§ 2. Види інформації та їх конституційно-правове регулювання

Метод класифікації правових явищ досить часто використовується в юридичних дослідженнях .

Класифікація правових понять являє собою розподіл цих понять на окремі види, категорії, типи та інше, яким притаманні специфічні ознаки, відмітні риси та властивості, які складають особливості правового режиму та які забезпечують виконання ними своїх завдань і функцій.

У Законі України «Про інформацію» чітко визначені основні галузі інформації (ст. 17), її види (ст. 18), джерела (ст. 26) та режим доступу до неї (ст. 28).

Згідно із законом під галузями інформації необхідно розуміти сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери життя і діяльності суспільства та держави.

До основних галузей інформації належать: політична, економічна, духовна, науково-технічна, соціальна, екологічна, міжнародна. Основними видами інформації є: статистична, масова, інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого самоврядування, правова, інформація про особу, довідково-енциклопедичного характеру, соціологічна.

Однією з досить важливих є статистична інформація. Це офіційно документована державна інформація, що дає кількісну характеристику подій та явищ, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя України. Цей вид інформації підлягає відкритому, систематичному опублікуванню. Забезпечується відкритий доступ громадян, наукових закладів та інших заінтересованих організацій до неопублікованих статистичних даних, які не підпадають під дію обмежень, встановлених законом про інформацію. Система статистичної інформації, її джерела і режим визначаються Законом України «Про державну статистику» та іншими правовими актами у цій галузі.

Масова інформація — це публічно поширювана друкована та аудіовізуальна інформація.

Друкованими засобами масової інформації є друковані видання (преса) — газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем, а аудіовізуальними засобами масової інформації є радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо. Порядок створення (заснування) та організації діяльності окремих ЗМІ визначаються відповідними законодавчими актами про ці засоби.

Під інформацією державних органів та органів місцевого самоврядування необхідно розуміти офіційну документовану інформацію, яка створюється в процесі поточної діяльності законодавчої, виконавчої та судової влади, органів місцевого самоврядування. Основними джерелами цієї інформації є: закони України, інші акти, що приймаються Верховною Радою України та її органами, акти Президента України, під-законні нормативні акти, ненормативні акти державних органів, акти органів місцевого самоврядування.

Інформація державних органів та органів місцевого самоврядування доводиться до відома зацікавлених осіб шляхом: опублікування її в офіційних друкованих виданнях або поширення інформаційними службами відповідних державних органів і організацій, опублікування її в державних ЗМІ або публічного оголошення через аудіо- та аудіовізуальні ЗМІ; без попереднього доведення її до зацікавлених осіб; наданням можливості ознайомлення з архівними матеріалами; оголошення її під час публічних виступів посадових осіб. Джерела і порядок одержання, використання, поширення та зберігання офіційної інформації державних органів та органів місцевого самоврядування визначаються законодавчими актами про ці органи. Законодавчі та інші нормативні акти, що стосуються прав і свобод та законних інтересів громадян, не доведені до публічного відома, не мають юридичної сили (частина третя ст. 57 Конституції України).

Правова інформація — це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо. Її джерелами є Конституція України, інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань.

Для забезпечення доступу громадян до законодавчих та інших нормативних актів держава видає ці акти масовими тиражами у найкоротші строки після набрання ними чинності. Це сприяє кращому засвоєнню і розумінню громадянами змісту законодавчих та інших нормативних актів, дотриманню ними правових приписів, формує у них правосвідомість.

Інформація про особу — це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про особу. Основним! даними про особу (персональними даними) є: національність! освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, а також ад|реса, дата і місце народження. До джерел документованої ін-і формації про особу належать: видані на її ім'я документи, підписані нею документи, а також відомості про особу, зібрані органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах їхніх повноважень.

Особливість цього виду інформації полягає в тому, що при її збиранні та поширенні необхідна згода особи, якої вона стосується.

Законом про інформацію (ст. 23) забороняється збирання відомостей про особу без її попередньої згоди, за винятком випадків, передбачених законом. Кожна особа має право знати у період збирання інформації, які відомості і з якою метою збираються про неї, яким чином вони можуть бути використані. Згідно з законодавством державні органи, органи місцевого самоврядування, інформаційні системи, які містять інформацію про громадян, зобов'язані надавати її безперешкодно і безоплатно на вимогу осіб, яких вона стосується, крім випадків, передбачених законом. Забороняється доступ сторонніх осіб до відомостей про іншу особу. Відмова в доступі до інформації або приховування її, або незаконне збирання, використання, зберігання чи поширення можуть бути оскаржені до суду.

Інформація довідково-енциклопедичного характеру — це систематизовані, документовані або публічно оголошені відомості про суспільне, державне життя та навколишнє природне середовище. До основних джерел цього виду інформації належать: енциклопедії, словники, довідники, рекламні повідомлення та оголошення, путівники, картографічні матеріали, а також довідки що даються уповноваженими на те державними органами та органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, організаціями, їх працівниками та автоматизованими інформаційними системами.

До соціологічної інформації належать документовані або публічно оголошені відомості про ставлення окремих громадян і соціальних груп до суспільних подій та явищ, процесів, фактів, її джерелами є документовані або публічно оголошені відомості, в яких відображено результати соціологічних опитувань, спостережень та інших соціологічних досліджень.

Джерелами інформації є носії інформації: документи та інші носії інформації, які являють собою матеріальні об'єкти, що зберігають інформацію, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи. Від джерела, повноти та правдивості інформації залежить якість підготовленого до оприлюднення матеріалу і настання чи уникнення у зв'язку з цим правових наслідків. Тому важливо знати, що за режимом доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. У ст. 28 Закону «Про інформацію» йдеться про режим доступу до інформації, що означає передбачений правовими нормами порядок одержання, використання, поширення й зберігання інформації.

Обмеження права на одержання відкритої інформації забороняється законом (п. 3 ст. 29). Однак це стосується не всієї інформації. Конституція України (ст. 50) забороняє засекречення інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту

і гарантує право на поширення такої інформації. Це зумовлено правом кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Право громадян на сприятливе навколишнє природне середовище, на одержання інформації про стан довкілля на сучасному етапі набуває все більшого значення, що насамперед пов'язано з комплексом негативних факторів як в Україні, так і в інших країнах СНД. До цих чинників належать: наслідки Чорнобильської катастрофи, стихійний процес введення ринкової економіки, безвладдя, недоліки в правовому регулюванні екологічних відносин¹.

Доступ до відкритої інформації забезпечується шляхом: систематичної публікації її в офіційних друкованих виданнях; поширення її засобами масової комунікації; безпосереднього її надання заінтересованим громадянам, державним органам та юридичним особам.

Інформація з обмеженим доступом (ст. 30 закону) за своїм правовим режимом поділяється на конфіденційну і таємну.

Конфіденційна інформація — це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюється за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов. Виняток становить інформація комерційного та банківського характеру, а також інформація, правовий режим якої встановлено Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України (з питань статистики, екології, банківських операцій, податків тощо) та інформація, приховування якої являє загрозу життю і здоров'ю людей. Таємною є інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає (чи може завдати) шкоди особі, суспільству і державі.

Критерії віднесення інформації до таємної, порядок її обігу та захисту врегульовано Законом України «Про державну таємницю», в якому даються поняття «державна таємниця», «ступінь секретності», «сфери інформації», «строки затаювання інформації» тощо. Визначається коло осіб, які є державними експертами з питань таємниць, встановлюється відповідальність за порушення закону про державну таємницю: дисциплінарна, адміністративна, кримінальна. Кримінальний кодекс України (ст. 328) закріплює відповідальність за розголошення відомостей, що відповідно до Закону «Про державну таємницю» становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі по службі чи роботі.

Інформація — об'єкт власності громадян, організацій (юридичних осіб) і держави. У Законі «Про інформацію» (ст. 38) дається визначення цього поняття як урегульованого законом ставлення суспільства щодо користування, володіння та розпорядження інформацією. Власник інформації щодо об'єктів своєї власності має право здійснювати будь-які законні дії. Законодавець вводить також поняття інформації як товару, інформаційної продукції та інформаційної послуги. Це положення створює широке поле для діяльності різноманітних інформаційних служб, організацій для розв'язання багатьох проблем.

Прикладом цього є Українське національне інформаційне агентство, головним завданням якого є збирання та надання інформації через ЗМІ державним установам, підприємствам і організаціям, об'єднанням громадян, а також приватним особам в Україні та за її межами. Закон «Про інформаційні агентства» визначає, що основними видами інформаційних агентств є державні і недержавні агентства України та іноземні інформаційні агентства, які діють в Україні через свої представництва.

§ 3. Правовий статус друкованих та аудіовізуальних засобів масової інформації

Правові основи діяльності друкованих засобів масової інформації в Україні визначені в Законі «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», в якому встановлені основні положення їх організації і діяльності відповідно до Конституції, Закону «Про інформацію» та інших актів чинного законодавства і визнаних Україною міжнародно-правових договорів. У Законі «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» дається поняття друкованих ЗМІ (ст. 1), перелік суб'єктів їх діяльності (ст. 7), чітко і детально викладені положення про принципи їх функціонування в Україні, свободу їх діяльності, порядок заснування і особливості державної реєстрації друкованого засобу, відносини між редакціями державних ЗМІ, громадянами і

організаціями, порядок спростування невірогідної поширеної інформації, а також відповідальність за порушення свободи діяльності державних ЗМІ і підстави для звільнення від такої відповідальності.

Під друкованими ЗМІ (пресою) розуміють періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію. Друковані ЗМІ мають свої форми прояву: газети, журнали, платівки, дискети, відеокасети тощо. У Законі «Про інформацію» (ст. 20) закріплено, що друкованими ЗМІ є періодичні друковані видання (преса) — газети, журнали, бюлетені та інші разові видання з визначеним тиражем.

Аудіовізуальними ЗМІ є радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо. ЗМІ представлені відповідними органами: редакціями періодичного друку, теле- і радіомовленням. Цим органам надані відповідні права й обов'язки. Друкований ЗМІ вважається виданим, якщо він підписаний до виходу у світ і надрукований будь-яким тиражем. Сфера розповсюдження ЗМІ не обмежується. Друковані ЗМІ є вільними. Забороняється створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації. Не допускається вимога попереднього погодження повідомлень і матеріалів, які поширюються друкованими ЗМІ, а також заборона поширення повідомлень і матеріалів з боку посадових осіб державних органів, підприємств, установ, організацій або об'єднань громадян, крім випадків, коли посадова особа є автором поширюваної інформації чи дала інтерв'ю.

Держава гарантує економічну самостійність та забезпечує економічну підтримку діяльності друкованих ЗМІ, запобігає зловживанню монопольним становищем на ринку з боку видавців і розповсюджувачів друкованої продукції.

Громадяни, юридичні особи, державні органи, а також їхні законні представники мають право вимагати від редакцій друкованих ЗМІ опублікування або спростування поширених про них відомостей, які не відповідають дійсності або принижують їхні честь і гідність. Таке положення закону спрямоване на забезпечення гарантованості, гідності та честі різних суб'єктів державно-правових відносин.

Діяльність друкованих ЗМІ — це збирання, творення, редагування, підготовка інформації до друку та видання друкованих ЗМІ з метою її поширення серед читачів. Діяльність друкованих ЗМІ спрямована на отримання прибутку і є підприємницькою

діяльністю у цій сфері. Вона здійснюється на підставі законів «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про підприємництво» та інших актів чинного законодавства. Забороняється втручання в діяльність друкованих ЗМІ поза межами, визначеними цими законами.

До суб'єктів діяльності друкованих ЗМІ належать: засновник (співзасновники), його редактор (головний редактор), редакційна колегія, редакція, трудовий колектив редакції, журналістський колектив, журналіст, автор, видавець, розповсюджувач.

Друковані ЗМІ в Україні не можуть бути використані для інформації, яка спрямована на: повалення конституційного порушення територіальної цілісності України, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання расової національної, релігійної ворожнечі, зазіхання на права та свободи людини; на поширення відомостей, що становлять державну або іншу передбачену законодавством таємницю, на поширення порнографії, а також з метою вчинення інших кримінально каранних діянь. Забороняється використання друкованих ЗМІ для втручання в особисте життя громадян, посягання на їхню честь і гідність, розголошення будь-якої інформації, яка може призвести до вказання на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди та згоди його представника.

Згідно зі ст. 10 Конституції державною мовою в Україні є українська мова. Відповідно в Україні друковані ЗМІ видаються державною мовою, а також іншими мовами. Це положення надає широкі повноваження для використання мов національних меншин. Стил і лексика друкованих ЗМІ мають відповідати загально визнаним морально-етичним нормам. Вживання лайливих і брутальних слів не допускається.

Особливого значення набуває відбір інформації для опублікування. Це має принципове значення у процесі інформування про важливі суспільні явища. Саме журналіст, який професійно збирає, готує інформацію для поширення через друковані ЗМІ, є ключовою фігурою. Діяльність журналіста ґрунтується на договірних відносинах з редакціями ЗМІ.

Здійснюючи свою діяльність на засадах професійної самостійності, журналіст користується правами та виконує обов'язки, передбачені законами України «Про інформацію» та «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». Він має право: вільно одержувати, використовувати, розповсюджувати (публікувати) і зберігати інформацію, відкрито вести записи, у тому числі з використанням будь-яких технічних засобів, окрім випадків, передбачених законом, перебувати у районі стихійного лиха,

катастроф, у містах аварій, масових безладь, на мітингах і демонстраціях, на територіях, де оголошений надзвичайний стан, звертатися до спеціалістів, коли необхідно перевірити державні інформаційні матеріали, відмовлятися від публікації матеріалу за особистим підписом, коли його зміст після редакційної правки суперечить особистим переконанням автора. Журналіст користується іншими правами, які йому надані законодавством.

Водночас на журналіста покладається певне коло основних обов'язків: дотримуватися програми діяльності друкованих ЗМІ, з редакцією якого він перебуває у трудових або інших договірних відносинах, обов'язок керуватися положеннями статуту редакції, надавати для опублікування об'єктивну й вірогідну інформацію, виконувати інші обов'язки. Журналіст несе відповідальність у межах чинного законодавства за перевищення своїх прав і невиконання обов'язків. Зловживання правами і обов'язками з боку журналіста зумовлює застосування до нього різних санкцій, серед яких, зокрема, — заборона займатися журналістською діяльністю.

§ 4. Взаємовідносини держави і друкованих ЗМІ в Україні

Ці взаємовідносини будуються на основі підтримки ЗМІ і контролю за їхньою діяльністю. Реєстрація друкованих ЗМІ здійснюється органами державної виконавчої влади, які визначає Кабінет Міністрів України. Друковані ЗМІ можуть видаватися тільки після їх реєстрації (ст. 11), якій підлягають усі друковані ЗМІ, що видаються на території України, незалежно від сфери розповсюдження, тиражу й засобу його виготовлення. У заяві про реєстрацію друкованих ЗМІ має бути вказано: засновник (співзасновники) видання, вид видання, назва видання, мова видання, сфера розповсюдження (місцева, регіональна, загальнодержавна, зарубіжна) та категорії читачів, програмні цілі (основні принципи) або тематична спрямованість, передбачувані періодичність випуску, обсяг і формат видання,

юридична адреса засновника, кожного із співзасновників та його (їх) банківські реквізити, місцезнаходження редакції. Реєструючий орган має право зажадати від засновника (співзасновників) подання документів, якими підтверджується його (їх) цивільна правоздатність та цивільна Дієздатність (паспорт, статут, договір між співзасновниками, Договір з правонаступником, довіреність тощо). Реєструючий орган зобов'язаний у місячний термін розглянути заяву про державну реєстрацію друкованого ЗМІ і письмово повідомити засновника (співзасновників) про результати розгляду.

Згідно зі ст. 18 закону випуск друкованого ЗМІ може бути припинено за рішенням засновника (співзасновників) або суду. Це буває, коли друкований ЗМІ закликає до насильницької зміни конституційного ладу, поширює порнографію, розпалює релігійну, національну ворожнечу тощо. Про своє рішення суд обов'язково повідомляє реєструючий орган.

Законом визначено, що контрольні примірники періодичних видань обов'язково, відразу після надрукування безоплатно надсилаються редакцією засновникові (співзасновникам) і реєструючому органу (ст. 33).

Законодавче окреслюються права і обов'язки, статус редакцій друкованих ЗМІ, редактора, редакційної колегії. Державні засоби масової інформації є вільними. Держава гарантує економічну самостійність та забезпечує економічну підтримку ЗМІ, запобігає зловживанню монопольним становищем на ринку з боку видавців і розповсюджувачів друкованої продукції.

При розповсюдженні інформації особливе місце займають взаємовідносини редакцій державних ЗМІ з громадянами та організаціями у широкому розумінні цього слова (органи, управління, підприємства, установи, об'єднання, асоціації тощо). У нормативних актах визначені основні права і обов'язки даних суб'єктів. У Законі «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» визначені загальні положення про будь-яку інформацію. У ст. 34 закону визначено, що громадяни України, юридичні особи і державні органи згідно зі ст. 9 Закону України «Про інформацію» мають право на оперативне одержання через друковані ЗМІ публічно поширюваної інформації про діяльність державних органів і організацій, громадських об'єднань і їх посадових осіб, а також інших відомостей, необхідних для реалізації ними своїх прав, свобод та законних інтересів, здійснення завдань і функцій. У свою чергу друковані ЗМІ мають право на одержання такої інформації від посадових осіб, державних органів, громадських об'єднань, які надають можливість засобам масової інформації одержувати необхідні відомості, знайомитись з необхідними документами. Тут взаємно кореспондуються права

і обов'язки друкованих ЗМІ та колективних утворень. Це дуже важливо для забезпечення поінформованості та прийняття оптимальних рішень в управлінні й господарюванні.

Авторські твори і листи також є джерелом інформації, якщо вони містять матеріал, який заслуговує на увагу. Редакція зобов'язана при використанні авторських матеріалів і творів художньої літератури та мистецтва додержуватися авторських прав та прав на інтелектуальну власність. Лист, адресований редакції, може бути використаний у повідомленнях і матеріалах, якщо при цьому не змінюється зміст листа і не порушуються положення закону про друковані ЗМІ. Редакція не зобов'язана відповідати на листи чи пересилати їх до інших інстанцій (ст. 36).

На практиці, хоча і не часто, виникає необхідність спростування опублікованої інформації. На жаль, у періодиці неодноразово повідомлялось про факти публікацій, що не відповідають дійсності. У законі про друковані ЗМІ визначаються відповідні правила спростування (ст. 37). Громадяни, юридичні особи і державні органи, а також їхні законні представники мають право вимагати від редакції друкованого ЗМІ опублікування ним спростування поширених про них відомостей, що не відповідають дійсності або принижують їх честь і гідність. Крім того, громадянин або організація, стосовно яких у засобі масової інформації опубліковані відомості, що не відповідають дійсності або принижують їх честь і гідність, мають право на публікацію своєї відповіді у тому ж друкованому ЗМІ. Чітко визначений порядок публікації спростування або відповіді. У разі, коли редакція не має доказів того, що поширені відомості є правдивими, вона зобов'язана на вимогу зацікавленої особи в запропонованому нею варіанті опублікувати їх спростування у запланованому найближчому випуску ЗМІ. Спростування може бути надруковано й у формі відповіді, що за обсягом не повинна перевищувати обсягу спростовуваного матеріалу. Забороняється вимагати, щоб спростування було менше половини стандартного аркуша машинописного тексту, скорочення або інші зміни у тексті спростування не допускаються.

Важливою гарантією є розгляд судом скарги про публікацію спростування або порушення порядку його публікації у СУДІ (ст. 37). У законі передбачені певні вимоги, які мають бути дотримані при опублікуванні спростування. Так, його текст має бути набрано тим же шрифтом і вміщено під заголовком «спростування» на тому ж місці шпальти, де було викладено відомості, які спростовуються. У разі відмови у публікації спростування або відповіді, або порушення ЗМІ встановленого для такої публікації місячного строку зацікавлена особа має право звернутися до суду протягом одного року з дня публікації. У суді заява розглядається відповідно до правил, які встановлені цивільно-процесуальним законодавством.

З урахуванням специфіки урегульоване питання спростування недостовірної інформації Законом «Про телебачення і радіомовлення». З метою недопущення перекручення інформації особа, в якій беруть інтерв'ю чи особа, яка передає інформацію для телерадіоорганізації, має право вимагати у письмовій формі перегляду чи прослуховування готового матеріалу перед його трансляцією, а в разі незгоди — навіть вилучення матеріалу з передачі (ст. 42). А згідно з положеннями ст. 43 зазначеного закону громадяни чи представники юридичних осіб, яким заподіяно шкоди розповсюдженою інформацією, телерадіоорганізація зобов'язана надати можливість відповіді і спростування чи власного тлумачення обставин справи. Але спростування інформації в пресі чи на каналах мовлення не звільняє редакцію від матеріальної відповідальності за завдану їй поширенням моральну шкоду.

Все це свідчить про те, що законодавство України про друкований ЗМІ базується на демократичних положеннях. Але практика свідчить, що дуже рідко у судах розглядаються справи такого роду. А підстав більше, ніж достатньо, тому що обсяг невірогідної інформації великий і він зростає, що зумовлено соціально-психологічним кліматом у суспільстві, невмінням, а інколи й небажанням громадян спростувати відомості, що не відповідають дійсності, які з'явилися у ЗМІ, через судову процедуру.

Право на інформацію охороняється законом. Порушення законодавства України про інформацію зумовлює дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України (ст. 47 Закону України «Про інформацію»). У ст. 41 закону про друковані ЗМІ дається перелік порушень, за які настає відповідальність для осіб, винних у вчиненні таких порушень. До них відносять: необгрунтовану відмову від надання відповідної інформації; надання інформації, що не відповідає дійсності; несвоєчасне надання інформації, навмисне приховування інформації; примушення до поширення або перешкоджання поширенню чи безпідставна відмова від поширення певної інформації; поширення відомостей, що не відповідають дійсності, ганьблять честь і гідність особи, використання і поширення інформації щодо особистого життя громадянина без його згоди особою, яка є власником відповідної інформації у результаті виконання своїх службових обов'язків, та ін. Порядок оскарження протиправних дій закріплюється у ст. 48 Закону «Про інформацію». У випадках, коли правопорушення завдають громадянам, підприємствам, установам, організаціям та державним органам матеріальної або моральної шкоди, особи, що винні в цьому, відшкодовують її на підставі рішення суду. Суд визначає розмір відшкодування.

Практика свідчить, що останнім часом найбільш поширеною категорією справ у суді стали позови до ЗМІ про захист честі й гідності. Питання захисту честі і гідності громадян і

ділової репутації юридичних осіб урегульовано нормами цивільного законодавства. Позов із цієї категорії справ може бути заявлено особою, про яку такі відомості поширені, а також близькими родичами цієї особи, коли відомості прямо чи опосередковано порочать їх. Відповідачами у даній категорії справ є орган масової інформації та журналіст(и) — автори матеріалу, на яких може бути покладено відповідальність щодо відшкодування заподіяної моральної шкоди з урахуванням ступеня вини кожного з них.

На жаль, визначення відомостей, що порочать особу, закон не дає, але є роз'яснення Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі та гідності громадян та організацій», згідно з яким такими є відомості, «що принижують честь і гідність особи чи організації в громадській думці чи думці окремих громадян з точки зору додержання законів і загально визнаних правил співжиття та принципів людської моралі» .

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій» від 28 вересня 1990 р. № 7 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1998. — №7. — С. 209.

Законом України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (ст. 42) чітко врегульовано, коли журналіста та ЗМІ звільняють від відповідальності, навіть якщо він і принизив честь і гідність громадян чи ділову репутацію організацій, порушив їх права та охоронювані законом інтереси. Це може мати місце у випадках, якщо поширені відомості: були одержані з інформаційних агентств; містилися у відповіді на інформаційний запит; є дослівним відтворенням офіційних виступів посадових осіб; державних органів, організацій і громадських об'єднань; є дослівним відтворенням матеріалів, опублікованих іншим друкованим ЗМІ з посиланням на нього; розголошують таємну інформацію, що спеціально охороняється законом, проте їх було отримано журналістом законним шляхом.

Згідно зі ст. 48 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» телерадіоорганізації та телерадіопрацівники не несуть відповідальності за розповсюдження по телебаченню та радіо даних, що не відповідають дійсності, якщо: ці дані містилися в офіційних повідомленнях, їх одержано від інформаційних агентств або прес-служб державних органів чи органів об'єднань громадян, вони є дослівним цитуванням виступів народних депутатів України чи офіційних виступів посадових осіб державних органів, вони містилися в авторських виступах, які передаються в ефір без попереднього запису.

Законодавство у сфері інформації охоплює досить широке коло відносин, своїм змістом спрямоване на забезпечення функціонування державних і недержавних структур на засадах гласності, відкритості, врахування органами державної влади і місцевого самоврядування громадської думки. Воно в цілому відповідає високим міжнародно-правовим стандартам, які складаються у сфері інформаційних відносин і характеризують у цій сфері демократизм зв'язків людини і громадянина. Водночас динамізм політико-правових процесів в Україні потребує, щоб законодавство в інформаційній сфері більш відповідало нагальним потребам життя. Його, безумовно, необхідно вдосконалювати у напрямі демократизації. Це важливо для становлення України як демократичної, правової держави, формування дієздатного громадянського суспільства, забезпечення реальної політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Контрольні запитання

1. Що таке інформація і яка роль конституційно-правового регулювання інформаційних відносин?
2. Які є галузі і види інформації?
3. Що таке друковані засоби масової інформації (преса) і яка роль конституційного регулювання в їх розвитку?
4. На яких конституційно-правових засадах базуються взаємовідносини держави і засобів масової інформації?
5. Який порядок спростування невірогідної інформації?